

Милка В. Николић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

„ПРЕСЕК“ АКТУЕЛНОГ СТАЊА СРБИСТИКЕ: МЕТОДОЛОШКИ ОБРАЗАЦ ПОЛИДИСЦИПЛИНАРНЕ СРБИСТИЧКЕ АНАЛИЗЕ

Ковачевић, Милош (2021), *Србистички огледи*, Источно Ново Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

Актуелно стање у култури и друштву доводи до преиспитивања о томе колико наука може да помогне одређеној заједници у унапређивању сопствених духовних потенцијала и оснаживању идентитета. Шта може да буде вредно научне пажње у тренутним околностима, а да истовремено излази из оквира тренутка остајући као ослонац и подстицај за будућа интелектуална достигнућа? Својеврсни путоказ у трагању за одговорима на ова питања пружа књига мултидисциплинарно утемељене лингвистичке анализе *Србистички огледи* Милоша Ковачевића. Поменута публикација објављена је 2021. године као издање Завода за уџбенике и наставна средства из Источног Новог Сарајева.

Најновије лингвистичко остварење Милоша Ковачевића садржи 16 радова распоређених тематски у четири поглавља са по четири рада:

(а) Прво поглавље – „Огледи о српском књижевном и језику књижевности” – садржи радове: (1) Вукова „опћена правилност” и 1847. година (стр. 13–21), (2) Разлаз српског књижевног језика и језика књижевности (стр. 23–36), (3) Андрићеви ставови о језику и стилу (стр. 37–51), (4) Језичке теме у Бећковићевој књизи *О међувремену* (стр. 53–65);

(б) У друго поглавље – „Социолингвистички огледи” – уврштени су радови: (1) Српски језик и ћирилица под притиском глобализације (стр. 69–80), (2) Однос српског као већинског и мањинских језика у Србији (стр. 81–95), (3) Српски језик у БиХ – одрицање од екавице, па одрицање од ијекавице (стр. 97–113), (4) Улога Аустроугарске у инаугурацији српскохрватског језика (стр. 115–128);

¹milkanik75@gmail.com

(в) Трећем поглављу – „Грамаптички огледи” – припадају текстови: (1) Научно-методички промашаји у наставним програмима српског језика у основној школи (стр. 131–148), (2) Типови и значења независнослужених реченица (стр. 149–163), (3) О тмезичкој пермутацији енклитике „ли” у разговорном језику (стр. 165–183), (4) Конструкције са експлетивно-експресивном лексемом „га” у српском језику (стр. 185–200);

(г) Четврто поглавље – „Стилистички огледи” – обухвата текстове: (1) Стилистичка гозба у књижевности (стр. 203–214), (2) Интерференција кумулације, корекције и фигуре порицања и тврђења са градацијом (стр. 215–236), (3) Басновита поема за дјецу Милице Бакрач (стр. 237–251), (4) О језику и стилу јед(и)не збирке прича о дједи у грађанском рату у Босни и Херцеговини (стр. 253–265).

Публикацију употпуњују: *Увод* (стр. 7–9), *Библиографска забиљешка* (стр. 267–268), *Регистар имена* (стр. 269–287) и подаци о аутору (стр. 289–291).

Издавојене четири композиционе целине у овој – тридесет петој – књизи Милоша Ковачевића репрезентују кључне србистичке области којима се овај научник бави већ деценијама. Поглавља се надовезују једно на друго тако што се разматрања крећу од ширих према ужим проблемима: (1) почевши од питања лингвистичке историје српске књижевности и њене улоге у формирању стандардног језика; (2) преко друштвено-политичког контекста у коме стандардни језик опстаје у последња два века; (3) затим, до питања језичког образовања, као и лингвистичког описа разговорног језика (који чини основу масовне комуникације, а путем поступака пререгистрације улази у књижевне текстове); (4) долазећи, на крају, до интерферирајућих стилематичких црта унутар појединих група стилских фигура, као и до стилистичких одлика особеног подручја књижевне уметности, а то је књижевност за децу. Ковачевић је у овој књизи обухватио различите србистичке (под)дисциплине и интегрисао их према јасној хијерархији и репартицији критеријума, при чему је на методолошком плану успоставио концепт полидисциплинарне србистичке анализе. Укратко ћемо представити научне резултате које доноси публикација *Србистички огледи*.

Поглавље „Огледи о српском књижевном и језику књижевности”. – Уводни оглед бави се улогом коју је 1847. година имала у развоју српског књижевног (стандардног) језика на народној основи. Вук Караџић је своје ставове о „народном као књижевном језику” дуго градио, запажајући и могућности и границе употребе народног језика у писаној продукцији. Година 1847. представља победу, али и „вододелницу” двају типова Вуковог *народног језика у књижевности*: (1) као народни језик – он служи за свакодневну комуникацију;

(2) као књижевни језик – он обавља функцију општег инструмента културе. Дела која су обележила 1847. годину (Његошев *Горски вијенац*, Радичевићеве *Песме*, Даничићев *Рат за српски језик и правопис*, Вуков превод *Новог завјета*) представљају почетак диференцијације двају типова *српског народног језика у књижевности* – (1) народног књижевног (стандардног) језика и (2) језика књижевности на народној основи. У оквиру Вуковог/вуковског *народног језика у књижевности* долази до диференцијације између *књижевног језика* и *језика књижевности* (стр. 20). Шта се даље догађало на релацијама између стандардног језика и језика писаца – Ковачевић разматра у наредном огледу овог поглавља.

„Разлаз српског књижевног језика и језика књижевности” – како је формулисан наслов следећег текста – уследио је у 20. веку. Појава романа *Сеобе* Милоша Црњанског представља почетак напуштања стандардног језика као језика књижевности. Језички израз *Сеоба* показује да „језик књижевности с поетском као основном функцијом настаје разградњом и надоградњом књижевног језика с комуникативном као основном функцијом” (стр. 25). Даје се приказ лингвистичке историје српских романа који репрезентују различите типове релација језика књижевности према стандардном језику. Објашњава се како су настајале иновације у језику књижевности: (1) *језичком хибридикацијом* (комбиновање стандардног језика с нестандартним или предстандардним идиомима); (2) *стилском пререгистрацијом* неуметничких функционалних стилова стандардног језика; (3) потпуним преласком на нестандартни идиом.

У последња два рада првог поглавља анализирају се погледи писаца Ива Андрића и Матије Бећковића на језик и стил. „Линија развоја нормативног стила српског језика иде од Вука као зачетника до Андрића као његовог највећег остварења” (стр. 37). Андрићеве погледе на језик књижевности репрезентује његов став да писци користе народни језик, који трансформишу у поетски језик захваљујући деловању стваралачког духа: „тим процесом (проласком ‘кроз призму уметничког духа’) комуникативна функција народног као књижевног језика преводи се у поетску функцију језика књижевности” (стр. 49).

Разматрају се три Бећковићева текста која говоре о сиромашењу српског општекомуникативног језика. Овај књижевник указује на интензивно уношење жаргонске и ласцивне лексике у све сфере масовне комуникације, као и у позоришна, филмска и телевизијска дела. Он издваја упечатљиве примере који сведоче о свеопштем немару према стандардном језику, заправо о напуштању култивисаног језичког израза, који се одликује не само граматичком правилношћу него и примереним избором лексике. Бећковић упозорава да такво

поступање према општекомуникативном језику може довести до осипања вредносних критеријума и када је језик књижевности у питању.

Поглавље „Социолингвистички огледи” – Како се објашњава у првом тексту овог поглавља, код Срба постоје два национална идентитетска критеријума и оба су „под притиском” глобализације – језик и писмо. „Српска ћирилица [је у историји] чак више од језика играла улогу темељне српске националне карактеристике” (стр. 69). Ковачевић најпре осветљава идеологију аустроугарских забрана ћирилице. Аустроугарска је настојала да подстакне све народе на својој територији „да остваре свој цивилизацијски искорак”. Тако је и српском народу намеравала да помогне „да се ослободи својих заблуда”, а ћирилицу је сматрала највећом препреком „укључењу српског народа у цивилизацију” (стр. 70). У другом делу разматрања аутор предочава различите правце деловања против ћирилице унутар савремене српске стварности. Истиче да у Србији постоји веома снажна „пракса надметања глобалног као општег и националног као посебног” (стр. 78–79), при чему се глобално – слично аустроугарској идеологији – посматра као услов напретка српског народа.

Следећи оглед осветљава проблематику односа између српског као већинског језика и мањинских језика у Србији. Аутор је разложио предмет разматрања на пет питања: (1) Шта је већински, а шта мањински језик; (2) Мањински у сфери употребе српског као већинског језика; (3) Мањински надређен српском као већинском језику; (4) Шта ће ти српски кад знаш мањински; (5) Кога је брига за *Закон о језику и писму*. У закључку се наводи препорука: „За превазилажење неприродног стања српског као већинског и неприродног мијешања комуникативних са симболичким мањинским језицима и њихове надређености српском језику [...], услов свих услова јесте усвајање Измена и допуна Закона о језику и писмима [...]” (стр. 93).

У трећем чланку социолингвистичког поглавља разматра се проблематика стандарднојезичког изговора у Босни и Херцеговини. До деведесетих година 20. века ијекавица је сматрана аутохтоном карактеристиком „босанскохерцеговачког стандарднојезичког израза” и имала је статус службене употребе, док је екавица остала у индивидуалној и приватној употреби. У Републици Српској се мењао став према књижевном изговору: (1) статус екавице и ијекавице изједначен је *Уставом* из 1992. године; (2) ијекавици је додељен стандарднојезички статус *Законом о језику и писму* из 1992. године; (3) екавици је додељен статус службеног изговора посебном одлуком из 1993. године; (4) одлука о службеној употреби екавског изговора укинута је 1998. године. У важећем *Уставу Републике Српске* „говори се само о језику и писму, али не

и о књижевном изговору”, дакле, „[н]иједан од изговора [...] није законски проscribeван”. Имплицитно се подразумева да су оба изговора у службеној употреби, с тим што је чешћа ијекавица.

На крају социолингвистичког поглавља анализира се улога коју је Аустроугарска имала у инаугурацији српскохрватског језика (прати се историјат термина *српскохрватски/српско-хрватски језик*). Полази се од 1879. године, када је у Босни и Хереговини званично уведена употреба назива *српско-хрватски језик*. Убрзо се појавио термин *босански језик*, за који се снажно залагао аустроугарски министар Бењамин Калај, опредељен за асимилацију Срба и Хрвата „у замишљене Босанце, као посебан народ” (стр. 117). Доласком министра Штефана Буринија мења се однос Аустроугарске према Србима и Хрватима. Престаје прогон њихових националних имена из различитих сфера употребе, а 1907. године враћа се назив *српско-хрватски језик*. Међутим, током Првог светског рата у Босни и Херцеговини, Хрватској, Црној Гори и Србији били су прогоњени и ћирилица и српски језик. Стога став Александра Белића о *српскохрватском језику*, изнет 1916. године, представља својеврсни нонсенс. Наиме, називом *српскохрватски језик* Белић је именовано „један језик по пореклу, чијим данашњим дијалектима говоре они који се називају Србима и Хрватима” (стр. 122–123).

Поглавље „Граматицки огледи”. – У првом раду овог поглавља наводе се неприхватљива решења у новим наставним програмима српског језика за пети, шести и седми разред основне школе. Запажају се двоструки пропусти: (а) одступања од научних достигнућа лингвистике; (б) неадекватан приступ хијерархизацији критеријума у настави језика. У општа неприхватљива програмска решења спадају: (1) појмовно-терминолошки подсистем творбе речи; (2) појмовно-терминолошки подсистем синтагматике и синтаксе реченице; (3) премештање појма *атрибута* из петог у седми разред; (4) изостављање *атрибутских реченица* из система зависних реченица, као и некритееријална типологија *зависних реченица*; (5) довођење у хијерархијску везу појмова *комуникативна реченица* и *предикатска реченица*; (6) некритееријална значењска класификација именица, а једним делом и бројева; (7) мешање инкомпатибилних критеријума анализе.

У огледу о независнословеним реченицама прецизирано је да посебну врсту независнословених реченица (саставне, супротне, раставне и градационе) могу чинити искључиво реченице које имају најмање један самосвојни везник. Објашњава се да везници у одређеним контекстима не изражавају своја категоријална (врсна) значења, што је узроковано употребом обавезних

конкретизатора везничког значења. С друге стране, конкретизатори имају само семантичку улогу (спецификују значење везника не мењајући његово категоријално значење). Значење независнослужених реченица одређује се на основу најмање два критеријума: (1) „критеријума семантичког међуодноса – пре свега замјенљивости и незамјенљивости, а сљедствено томе и синонимности и несинонимности – везника који творе одређену врсту независнослужене реченице”; (2) „критеријума комбинаторности некога везника с одређеним типом обавезног или експлетивног конкретизатора везничког значења унутар појединих врста независнослужених реченица” (стр. 161–162).

Наредна два огледа посвећена су двама типовима конструкција разговорног језика. Испитивањем тмезичке пермутације енклитике *ли* долази се до закључака да такве конструкције настају из два разлога: „а) „неразликовање употребе зависног узрочног везника *јер* и енклитичког упитног споја *јел* у разговорном језику, што за директну посљедицу има стварање лексеме *јел* од споја *је л’*; б) посредством употребе различитих облика споја *је ли* (*је ли*, *је л’*, *јел’*, или *јел*) у функцији упитних рјечци при творби допунских питања” (стр. 180). Формално обележје допунских питања (*јел’*, *јел’*, *јел*) уопштило се као општеупитна форма, што је довело: (1) до линеарног преструктурирања предикатског сегмента исказаног копулативним или помоћним глаголом *бити* (*јесам*), тј. до растављања акцентованог облика глагола на *је* и *сам/си/смо/сте/су*; (2) до интерполирања апокопираних партикуле *ли* (формал’) између *је* и *сам/си/смо/сте/су* (стр. 180–181). Тако је настала тмезичка тролексичка структура: *је + л’ + сам/си/смо/сте/су* (нпр. *Јел’ си добро? Јел’ смо се договорили*).

Конструкције са експлетивно-експресивном лексемом *га*, према структурном типу исказа и типу његовог експресивног значења, разврстане су у једанаест модела: (1) *Претера га!* – значење: *пређена је граница стварног/истинитог*; (2) *Ко ће га знати!* – значење: *немогућност (са)знања*; (3) *Ето ти га сад!* – значење: *догодило се изненада*; (4) *Ево ти га на!* – значење: *то је недостижно*; (5) *Тако му га дође.* – значење: *прихватање постојећег стања*; (6) *Побогу си га брате!* – значење: *чуђење, неверица*; (7) *Кужу ти га! Браво ти га!* – значење: *тешкоћа односно радост*; (8) *Што ми га Ђура!* – значење: *неверица*; (9) *Е јест ми га паметан!* – значење: *ниподаштавање, потцењивање*; (10) *Јебем ли га!* – значење: *пропала ствар, шта да се ради*; (11) *Ево ти га на!* – значење: *одбијање с гнушањем*. Наведени модели или су идиоматизовани или су на путу идиоматизације. Иако је у већини модела компонента *га* структурно експлетивна, њена улога је веома битна у изражавању експресивног значења.

Поглавље „Стилистички огледи” – Вероватно најатрактивнији текст у Србистичким огледима јесте „Стилистичка гозба у књижевности”, у коме се са аспекта когнитивне лингвистике посматра стил књижевног текста. Аутор полази од појмовне (концептуалне) метафоре ТЕКСТ ЈЕ ГОЗБА, која супсумира метафоре ЈЕЗИК ЈЕ ТРПЕЗА и КЊИЖЕВНИ ТЕКСТ ЈЕ УЖИТАК/УЖИВАЊЕ. Ковачевић осветљава когнитивну везу изворног и циљног домена пратећи историјат теоријских промишљања о стилу (од антике до данас). Концепт ЈЕЗИК ЈЕ ТРПЕЗА одражава се у виђењу стила као језичког избора – дакле, у теорији која има најдужу традицију у историјату стилистичке мисли и која се показала као најпродуктивнија. Анализа доводи до сазнања да поменуте три појмовне метафоре „имплицитно потврђују да се књижевно дјело једино може схватити као дијалектичко јединство ПИСЦА, ЈЕЗИКА и ЧИТАОЦА” (стр. 212).

У огледу „Интерференција кумулације, корекције и фигуре порицања и тврђења са градацијом” аутор на конкретном узорку једне групе стилских фигура предочава како изгледа модел интерференцијске анализе, која имплицира и диференцијацијску анализу. Будући да писци комбинују разноврсне стилематичке поступке, стилистичарима је неопходан методолошки ослонац за интерференцијску и диференцијацијску анализу стилема (међу којима су и стилске фигуре). Кад су у питању поменуте четири фигуре, Ковачевић показује да између појединих њихових стилематичких модела постоје формално-семантичка преклапања: (1) кумулација с градацијом (*Ви сте весели, опуштени, разговорљиви*); (2) корекција с градацијом (*Онда је ветар ојачао. Ма, који ветар! Ветрина, бре! Олујчина!*); (3) фигура порицања и тврђења с градацијом (*Он има и викендицу, не викендицу него кућу, не кућу него кућерину*).

Следећи текст последњег поглавља посвећен је поетској књизи *Вуковање* (2017) Милице Бакрач. Реч је о стиховном остварењу намењеном деци, које је песникиња жанровски одредила као поему. Поетску збирку *Вуковање* одликују композиционе, версификацијске, репрезентолошке и лексичке особености, иновативне за поему, која иначе као жанр погодује за иновације на плану активирања лирских, епских и драмских компонената. Песникиња уводи мит о вучјем пореклу Срба у дечју књижевност, што естетским вредностима њених песама додаје и висок лингвокултуролошки потенцијал, који се посебно одражава у ономастици и фразеологији. Тако се млади читалац усмерава на уважавање традиције и културног наслеђа.

Завршни текст *Србистичких огледа* говори о језичко-стилским одликама „јед(и)не збирке прича о дједи у грађанском рату у Босни и Херцеговини” –

Дјеца са границе (1997) Жељка Пржуља. Пржуљева збирка одликује се затвореном композиционом структуром, која је мотивисана годишњим циклусом, па је самим тим састављена од дванаест прича. Запажа се да постоје одређени интеграциони принципи према којима се у причама остварују дескриптивни и репрезентолошки микродискурси. Ковачевић је показао које су карактеристике ове збирке на тематском, наратолошком и језичко-стилском плану „предодређене” неизвесним животом детета у ратном вихору.

Да закључимо. – Публикација *Србистички огледи* Милоша Ковачевића представља својеврсну парадигму научноистраживачког рада овог аутора, усклађену са захтевима савремене науке, која напредује несагледивом брзином, захтевајући од истраживача да непрестано унапређује све елементе сопственог научноистраживачког процеса.

Разматрања у историјскојезичком и социолингвистичком поглављу утемељена су на разнообразном копрусу који обухвата аутентичну фактографску грађу. Тиме је аутору омогућено да, бавећи се спорним питањима, постигне пуну објективност своје експертизе на поузданом емпиријском материјалу.

У граматичком поглављу доказано је да се савремено језичко образовање не може изграђивати без усаглашавања дидактичких постулата с лингвистичким достигнућима. Граматичко поглавље, такође, сведочи о томе да савремени истраживач има задатак да се враћа наизглед решеним питањима (као што је диференцијација типова реченичних конструкција). С друге стране, задатак лингвиста данас јесте да откривају и разматрају појаве којима раније није посвећивана већа пажња (као што су одлике разговорног језика).

Из стилистичког поглавља происходи да се квалитативно виши ниво лингвистичке анализе постиже нијансирањем постојећих погледа на већ спецификоване проблеме, а такво је интерференцијско сагледавање стилских фигура, као и увођење когнитивистичког погледа на троугао који чине писац, текст и читалац. Такође, такво је и интегралностилистичко осветљавање књижевних текстова намењених деци, као особеног подручја књижевности.

Књига *Србистички огледи* представља парадигму досадашњег научноистраживачког рада Милоша Ковачевића. Уједно, ова публикација одражава „пресек” актуелног стања србистике, пружајући читаоцима методолошки образац полидисциплинарне србистичке анализе, какву захтева савремена наука.